

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXII évf.

1897. Martius—Aprilis.

2-ik fűzet.

A legfőbb erkölcsi törvény az intuitív iskola szerint.¹

A legfőbb erkölcsi törvény Isten akaratja; annak engedelmeskedni az ember legfőbb kötelessége. Mi tudjuk egy bizonyos tehetésnél fogva, hogy mi a törvény és hogy nekünk mit kell tennünk; ez a tehetség a lelkiismeret. A lelkiismeret látja a helyest, az igazat, — valamint az ész látja, hogy kétszer kettő négy. Egyik esetben szükséges logikához folyamodnunk; intuitive vesszük észre, hogy a dolog így vagy úgy van, és nem másképp. — Talán ez állítás eléggé kielégítő a vallásos érzés szükségére nézve. Eltekintve teremtési kérdésektől, meg a külső világegyetemnek Istenhez való vi-zonyától — az Isten eszméjének meghatározásában minden vallásos ember lényegileg egyetért. Ez eszme alatt értünk egy legfőbb lényt, kit csak felfoghatunk, ki a megvalósított tökéletesség, és a kiben szükségképpen hiszünk. A tökéletesség típusai különböznek, azonban bármily különbözők legyenek a helyesről alkotott fogalmaink, abban egyezünk, hogyha van Isten, az ő akaratja kell hogy a leghelyesebb legyen. Minél magasabbak Isten tökéletességéről alkotott fogalmaink, annál tisztábbak öntudatunk intuitioi; és Isten előttünk, mint vallásos lények előtt, mindig a legfőbb eszmény marad, akaratja pedig a teljes igazságosság kifejezése.

Ez igazságokat azonban nem fogadhatjuk el vakon, s az emberi erkölcsöket nem okoskodhatjuk le theológiából. Valamint amaz írott kijelentéseknek sem engedelmeskedhetünk pusztán, melyek kötelességeinket mennyei parlamenti törvényekben állítják eléink, és a melyek hódolatunkat követelik, a nélkül, hogy nekik ellentmondhatnánk. — Az *emberrrel* kell kezdenünk és benne találni meg az utat valahogy Istenhez. Saját erkölcsi eszméinkből kell kiindulnunk, melyek minket kormányozni látszanak, fölfedezni bennök az isteni akaratot, és így egy vezérelvet nyerni, melylyel megítélhessük minden írott kijelentés viszonylagos értékét.

Mindenféle erkölcsi törvényben két jellemvonást különböztethetünk meg: 1. törvények, szabad lényeknek adva; 2. e törvények

¹ Supreme Moral Law. By William Binns.

magukban foglalják a kötelezettség érzetét, t. i. hogy azokat betöltjük. A mi az első pontot illeti, — e törvények teljesen különböznek azoktól, melyek a physikai természetben működnek. Ennélfogva minden olyan kísérlet túl megy a határon, e törvények megvilágosítására nézve, mely az ember szabadságát tekintetbe nem veszi. A földnek nincs választása körforgása dolgában. A billiárd-golyó megszűnik gurulni, midőn e gurulásra kölcsönzött erő kimerül. — Némely bölcsészek az akarat elhatározására nézve is elengedhetetlennek tartják a szükségesség törvényét, mint a hogy például egy nyitott egészséges szemnek nappal észre kell vennie a világosságot. Mindazáltal mi tudjuk, hogy van szabadságunk; e tudás a lelkiismeret ténye, melynek határain túl nem mehetünk a nélkül, hogy természetünk hitelességét le ne rontsuk. Ha mi bármiféle szükségesség törvényei alatt élünk, azok egészen különböznek a physikai természetétől; s ha mégis ugyanazon névvel nevezzük mindkettőt, csak félrevetjük magunkat és megrontjuk ítéletünk helyességét. Tennünk kellene ezt vagy azt a dolgot, de hatalmunkban áll, hogy se ezt, se azt ne tegyük, hanem egy egészen különbözőt mindkettőtől; a kötelesség mellett a lelkiismeret is jelen van.

A mi a második pontot illeti, erkölcsi törvények egy felsőbb lény tekintélyével együtt adatnak, kinek kormányzási jogát mi egyszerre fölismerjük, mint a kiben e törvények végső és egyedüli helyes értelmezése nyugszik. Mi felelhetünk e törvényekre tagadólag vagy helybenhagyólag, a lelkiismeret jóváhagyása szerint. A vallásos lélek a lelkiismeret szavát ösztönszerűleg Isten szavának nevezi, és egy még jobban körülírt következtetés végtére a való Istenhez vezet, kinek tekintélyén kell nyugodnia minden egyéb erkölcsi tekintélynek. Ennélfogva a „kellene“ mindig Isten szavát jelenti.

Az erkölcsi törvények tehát olyan törvények, melyeket szabad lényeknek betölteni kellene, és a melyek legmagasabb értelmezésükben saját intuitioink az isteni akaratról.

Modern anthropologisták és sociologisták a multban szokták keresni a jelen dolgok állapotának csiráit, valamint kimutatni, hogy a mi ma megvan, csak annak a sarjadzása, a mi megvolt. E rendszer elég helyes de csak bizonyos határok között, t. i. ha nem vesszük azt végleges igazságnak. Azonban a céltől igen messze távozzunk, ha azt állítjuk, mint a hogy teszik igen sokan, — hogy egy bizonyos dolognak *teljes* értelme föltalálható a mult idők embereinek eszméiben, kik az azóta fejlődött tudásnak csak elemeit bírták. Ők csak sejtették az igazságot a vallásban és erkölcsben. — Senki se

zárná a tudományt e homályos sejtelmekbe; s miért zárnók bele az erkölcsöt és vallást? — A sejtelmek jelentősége nem abban áll, hogy önmagukban foglalják a teljes igazságot, a mi lehetetlenség, hanem abban, hogy egy tökéletesebb állapotra tudnak mutatni. Ennél fogva találjuk azt, hogy a mivelődés első lépéseiben mindig a vallás az erkölcsök végső szentesítő eszköze. Az olyan okoskodás, mely az erkölcsöt segitené és mégis kiküszöbölné Istent, mint végső tökéletességet, saját alapjait ássa alá. Az örök fejlődés folyamatában mi nem haladhatjuk túl Istent, mint a ki mindenütt mint első tényező szerepel. Mi inkább az ő utjaival kötünk folyton növekedőbb ismeretiséget. A gondolat nem repeszi szét az istenség szappanbuborékját, mint a hogy Comte szeretné látni, egyedül hagyva minket az emberiséggel; annak haladása nagyon hasonlít a csillagászatéhoz, mely a tér végtelen kiterjedtségeibe behatol, és isteni életet fedez föl ott, hol addig a tudatlanság egy végtelen ürességet látott. Nagy különbözőség van azonban az emberek erkölcsi eszméi között, s e különbözőségek között egy közös típust találni, feladatunk. Az erkölcsi törvények, melyek szabad lényeknek adtak, s melyeket be is tölthetünk, nem is, értelmezésükben és alkalmazásukban különbözhetnek; de mégis egy elrejtett egység marad bennök, és az elhatározó lelkiismeret e közös egység szerint mutatkozik.

Tagadhatatlan, hogy az ész egy ilyen közös egységre van építve; ez némelyekben magasabb, másokban alacsonyabb teljességű kifejezést nyer, de a gondolkozás törvényei mindenkiiben ugyanazok. Egyik kor tudománya lehet babonája a következőnek, de az ész természetében mégis ugyanaz marad, csakis módjai változnak. Ha minden tény megadott volna és szabad az előítéletektől, minden ember ugyanarra az eredményre jutna a dolgokat illetőleg. Ez velünk született hit; s ha nem az volna, akkor minden szó elvesztegetett lélegzés, és minden írás vakok számára való hieroglifa lenne. A közös típus erősen áll, de végtelenül változik — itt alig kisebb mint az angyalok, ott alig áll fennebb mint az állat.

Ugyanez áll a lelkiismeretre nézve; s végtére is ez kevesebbet változik, mint az ész. A közös típus magában foglalja a legfőbb erkölcsi törvény csiráit, melyek alkalom adtán teljesebb erőben és összhangban mutatkoznak. E közös típusnak egy határozott célja van, mely a különbözőképpen összeütközött módokat kiegyenliti. Különféleségekről összhangra, változatokról egységre törekvésben áll az emberiség egész erkölcsi történelme. Az előhaladottabb szellemek új eszméi bővebb bétékintést nyújtanak az erkölcsi mennyországba,

hová őket a többiek serege követi, mindnyája ugyanazon íórvény és tekintély előtt hajolva meg -- mely azonban saját akaratjuktól függ, s a szerint lesznek erkölcsileg jók vagy rosszak, a mint választanak. A kettős eredmény a következő: 1. Erkölcsi törvényeket Isten szabad lényeknek ad, mely törvények egy igazságos és jogos uralkodó hatalom bélyegét viselik; e hatalom ellen fölkelhetünk, de érezzük és tudjuk, hogy annak engedelmeskednünk kellene. — 2. Van egy közös lelkiismereti egység, mely különböző fokokban nyilvánúl, céljaiban rokon a különbözőségekkkel, s általánosságra törekszik, Istentől adva, Istent keresve.

Az emberiség templomát így bévilágosítja a legmagasabb lény örök ragyogása. S ha mi e templomok vagyunk, hol Isten lakik, bizonyos tudatos, vagy nem-tudatos hivatkozást kellene találnunk rá nézve a magaviselet mindenik erkölcsi szabályában. Felületesen tekintve úgy tűnhetik föl, hogy e szabályok általánosíthatók egyéni tapasztalatokból, vagy azok útján; vagy hogy mi követhetjük azokat, mivel egy külső törvényes vagy másféle tekintély adja előnkbe; vagy hogy azok bensőnkben keletkeznek valahogy, s nekünk nem szükség mindennek végére járni. De célunk éppen az, hogy a mennyire lehet, a dolgok végére járjunk; így tudjuk meg, hogy e felületes vizsgálódás eredmény i csak megannyi nevek ugyanazon egy dologra. Ha valaki fest, hasznára fordítja a nap világát, nem sokat gondolván vele; de a színek elméletének megalkotása a nap világának figyelembe vétele nélkül teljes lehetetlenség. Isten javunkra van erkölcsi tevékenységünkben, anélkül, hogy mindig róla gondolkoznánk; de az erkölcsök teljes elméletének szerkesztésében az ő tökéletessége kell legyen az alap. Minden ugynevezett független erkölcsiség nagyon is függő a társadalmi szentesítésektől, a melyek szintén egy magasabb ítélőszéken nyugszanak; azaz, az erkölcsi törvények végeredményökben egy tökéletes lény kijelentései, ki tökéletes jogon uralkodik.

Az erkölcsbölcészethen háromféle iskolát különböztethetünk meg: 1. mely az önérdeket, 2. mely a haszonelvűséget, 3. mely a lelkiismeretet és az intuitiót tartja legfőbbnek. Mindannyinak vágya egy tökéletes erkölcsi jellem elérhetése, a legfőbb cél typusa szerint. A lelkiismeret és intuitio nem hiányzik a két első iskolából se, habár nem igen akarják elismerni. Valamint mind a három iskola magában foglalja az Isten eszméjét, habár csak az utolsó gondolja elkerülhetetlenek hogy ez eszmén építsen.

Az önérdek iskola képviselői tagadják, hogy Isten közetlenül közlekednék az emberi erkölcsiséggel, t. i. hogy e törvényeket ő írná az emberi lelkiismeretbe. Ugy érvelnek, hogy saját személyes érdeke-

inket kellene keresnünk mindenben, a mit teszünk. Midőn jót cselekszünk másokkal, azért teszszük, hogy valami visszaható előny háromljék reánk, melyet más uton nem tudunk elnyerni. Még Isten iránti szolgálatainkat is a személyes nyereség és veszteség elvére kellene alapítanunk, — a nyereség oldalán a súlymértékkel. És tényleg ezt is tesszük. A kötelesség csak más név az „én“ szolgálatának kifejezésére. Letérdelünk Isten előtt, mert a térdelés ez esetben jól fizető tőke. — Az ilyen bölcsészetnek, hogy ne is mondjunk sokat, van egy bizonyos ferdesége. Való, hogy igazi személyes érdekünk egy az emberiség érdekeivel és Isten dicsőségével. De a legtöbb esetben éppen ez érdek elfeledésével nyerjük meg azt, vagy pedig ha azt teszük, a mit az érdek tilt, mivel érezzük, hogy *azt kellene* tennünk. De honnan ez idegen szó, „kellene“? A „kellene“ egy ködbe burkolt lelkiismeret összetévesztve a tárgyak viszonylagos nagyságát, melyekre tekint. Ha azt állítjuk, hogy emberi törvénykészítőktől kölcsönözzük annak tekintélyét, azt kell kérdeznünk, honnan nyerték ők? Bizonyára nem az erőszaktól, mert az egy-magában nem erkölcsi. Ők is a lelkiismerettől kell nyernék, s a lelkiismeret azt a parancsot ismétli, melyet magasabb forrástól vett. Az önérdék-bölcselőök a biblia íróihoz térnek vissza, a biblia írói az isteni karathoz, az isteni akarat pedig az örök fény által megvilágosított lelkiismeret. Az önérdékelvűek a szikla tetején homok-kötelet fonnak; a homok visszahull a tengerbe, a szikla azonban megmarad.

A haszonelvűség iskolája, melynek Bentham, Stuart Mill és különösen Spencer Herbert a képviselői, már szilárdabb talajon áll. Mindaddig míg egyszerűen azt kérdezzük, hogy *mit* kellene tennünk, kitűnő felelettel szolgálnak; de hogy *miért* kellene tennünk ezt vagy azt, e kérdésre nézve nem elégitenek ki. A kimerithetetlen erkölcsi légkörből jó csomó levegőt gyűjtenek, mely elégséges arra, hogy egy játékszer-hajó zsebkendő-vitorláját mozgásba hozza, de mely hajó, mellesleg legyen mondva, sohse ér Indiába; és ugyanakkor ignorálják a légkört, állítván, hogy önmaguk teremték a levegőt. Így szólnak: elő kellene mozdítanunk a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát. Ebben nincsen semmi kétség, bármely oldalról; de hol a vezérelv, mely szerint megítéljük a boldogságot? Nem a mennyiségben, hanem a minőségben és e minőséget a lelkiismeret határozza meg. Továbbá micsoda arithmetikai módon ismerhetjük meg a legnagyobb számot, mikor az emberiség ezernyi millióinak oly kevesével jövünk közvetlen érintkezésbe?! Bentham itt elveszíti a talajt, s iskolája követői új irányba térnek.

Öröm és fájdalom az egyedüli tőkéje Millnek és Spencernek. Mindketten tisztán érzik az erkölcsi kötelezettségük valóságát; egész nyugodt és rationalis lelkesedéssel beszélnek e kötelezettségekről, melyeket meg *kellene* tennünk. De kinek? miért? — Ha a „kötelezettség“ és „kellene“ szavakat fölhasználjuk, egyszersmind föl is kell tételoznünk egy erkölcsi törvényt. Hallgatagon föl is tételoznek egyet, csodákat mivelnek vele, s azt képzelik, hogy ők teremtették a semmiből, az érzéki tapasztalatokból ellentéteikbe változtatva át. Azonban a „kötelességet“ és a „kellenét“ még a haszonelvűség kénsava se tudja szétválasztani. Bentham a „kellene“ szavat még számúzni is akarta az erkölcs világából, mint a mely csak „önhittséget, fásultságot és tudatlanságot szül“; szomorú azonhan, legalább rá nézve, hogy az emberi természet se a szótól, se annak eszméjétől megválni nem tud.

Meg kellene tennünk mind azon szép és jó dolgokat, miket ez iskola férfiai nyújtanak előnkbe, ha magunk is olyanoknak hisszük azokat; de nemcsak azért, hogy fájdalmainkat kisebbsük és örömeinket növeljük, mert ebben magában nincs semmi különös erkölcsi elem. Részben elő kellene mozdítanunk a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát — mely legnagyobb számot azonban semmiképpen nem tudja kiszámítani; de ha ezt nem is tehetjük, számítsunk általános módon, s nyugodjunk meg azon egészséges erkölcsi szokásokon és átörökölt ösztönöken, melyeket a tapasztalás mind tisztábbá nevelt. De föltámad a kérdés: Hogyan nyugodhatunk meg oly erkölcsök és ösztönöken, melyeket a hasznosság elve csak részben világosíthat meg?

Hiába zárják el azonban az ajtót a lelkiismeret előtt; az megtalálja útját az önzés és haszonkeresés hézagain keresztül. Törvénye a bensőbe van bérva — talán láthatatlan írással, de a mely biztosan mutatkozni fog a tapasztalás világa elé tartva, s végtére mindenki föl tudja fogni, hogy e törvény általánosan érthető nyelvbe van foglalva. Hódolunk neki, nem azért, a mit számunkra hoz, hanem azért, a mi önmagában, mert a legfőbb. Szava: Isten szava; világossága: Isten világossága; egyik, mint a másik örök.

Azonban míg „tedd a mi helyes“, „tedd a mit tenned kellene“, „és így engedelmeskedj Isten akaratának“ — míg ezek az erkölcsi törvény legfőbb kívánalmi, nem zárhatunk ki belőle egyéb megfontolandókat se. Mert a lelkiismeret habár hall és lát, mivelhető arra, hogy tisztábban halljon és teljesebben lássa az erkölcsi kötelesség kijelentéseit. — Főcélunk: a lehető legtökéletesebb erkölcsi jellemet megteremteni. E tekintetben az észnek van bőséges tere, és végtelen

alkalma a nevelés élesztő fejlesztésére. Micsoda utat válaszszunk, mely legjobban biztosíthassa a kívánt czélt? Miben van a Legtökéletesebb jellemének igazi felfogása? E kérdéseken tanul az emberiség a történet hajnalától fogva. Elődeink tapasztalásait kincsként halmozzuk föl; hasznunkra fordítjuk tévedéseiket és építünk sikereik alapján. A mit ők fedeztek föl az erkölcsi világban azt mi örököljük. Tetteink következményeit gyakran tisztán láthatjuk, mielőtt azok megtörténnének. De továbbá, hogy fognak e tettek befolyásolni minket és másokat — szintén megfontolandó kérdés. — A tökéletes jellem tisztaság, kitűnőség: élet, összhangban az általános étellel és Istennel. Így nyerünk egy tudományt, mely a magaviselet törvényeit tanulmányozza, ad szabályokat és ezek szerint formálja a helyes és okos cselekedetek Istenhez való viszonyait. Minél többet tudunk az ez, és az emberekhez való viszonyainkról, valamint a cselekedetekben az irányok folyamatáról annál tisztábbak a lelkiismeret kinyilvánításai az isteni akarat és viláosságáról. Az önzés és haszonkeresés taníthatnak minket az alsóbb osztályokban, hol azok a lelkiismeretek eléggé megfelelő segédei és rationalis szolgálai; az ő kötelességük tényeket gyűjteni, s e tényekkel szeméink előtt, határozzuk el, hogy mik legyenek erkölcsi tevékenységeink. Ez vagy amaz eredmény fog következni; így fogunk szolgálni magunknak, úgy másoknak; ennyire fogjuk előmozdítani a személyes és általános jellem fensőséget, annyira az ellenkezőt; ennyire szolgáljuk Istent, annyira kelhetünk föl bármi ellen. És midőn megfontoltuk mindnyáját, választjuk meg az utat erkölcsi tevékenységünkre nézve. Ez a lelkiismeret munkája; ez előtt meghajlunk; Isten szólott s csak az marad hátra, hogy engedelmeskedjünk.

A jó polgár loyális az államhoz, de mindig nem töri az eszét a loyaltáson; az élete egyik öntudatos szokásává lesz, melyet önként gyakorol. A vallásos ember mindent Isten dicsőségére tesz, a nélkül, hogy mindig e dicsőség fölött okoskodnék. Így a tökéletes jóságra törekedő ember engedelmeskedik az erkölcsi törvénynek, de mindig nem hivatkozik a bíróra és nem kéri tőle egy bizonyos kötelesség hivatalos kijelentését. Sok dolgot cselekszünk, melyek előmozdítják az általános jót, és ezek dicsérendők annyiban, a mennyiben magasabbak az általános jórcél alkotott fogalmaink. Sok dolgot cselekszünk, a nélkül, hogy személyes vagy általános érdekekről fontoskodnánk, de tesszük azért, mivel azokat helyeseknek érezzük és tudjuk. És mikor személyes érdek, általános jó, helyesség érzete összevág, a véghezvitt cselekedetek mind közelebb jutnak

a legfőbb tökéletességhez. Ha összeütközések származnak, közbelép a lelkiismeret és mér az igazság szerint; ha személyes érdek és általános jó nem egyeznek, az utóbbira határoz. Midőn a személyes érdek alárendelve áll az általános jónak, ha a lelkiismeret mégis más utat mutatna ki, minden ember kötelezve érezné magát, hogy ez utat kövesse. A nemes érzelmű ember, kinek a haszonelvűség legfőbb törvénye, gondos és higgadt megfontolás után föl tudná magát áldozni az emberiségnek, ha e tettben a legfőbb tökéletesség elérhetését látná.

Az összeütközések tömegében mindenik tehetség szerepet játszik; némelykor ennek engedelmessé válnak, máskor annak. Az okoskodás tisztítja az ésszt és fokozatosan kiválogatja azokat az elemeket, melyek nem fontosak. A számos különböző útírány, melyek előttünk állanak a tökéletesség megközelíthetése céljából, kevesebbre vonatkoznak, úgy hogy végtére kettő között kell választanunk. A kettő közül egyiket főnségesebbnek látjuk és annak engedünk, mert ez a kötelességünk. Az ész megkezd egy folyamatot, a lelkiismeret pedig bevégezi.

Némelyek mondhatnák, hogy a lelkiismeret végtére is nem mindig határoz a legfőbb, legmagasabb részére. Hogy például, az szentesítette az ember-áldozatokat az Istenség kegyének megnyerésére; az alapította és védelmezte az inquisitio embertelenségeit; az tartotta fenn a vallási üldözések kegyetlen „jogát“ a protestans országokban az tanácsolt és szentesített számtalan egyéb bűnököt és egy később született bölcsesség mentett meg minket, mikor a lelkiismeret elbotlott. Nagyon természetes, hogy a lelkiismeret nem mindig határoz a legfőbb részére. Elég, ha két adott indok közül a főbb részére határoz, melyek egymással harcainak arra nézve, hogy mit kellene tenni. A tökéletesség után való fáradozásainkban nem alkothatjuk meg egyszerre annak legtisztább fogalmát; ennek célja abban áll, hogy mindig a tisztábbat lássuk. Leghelyesebben járunk el, ha azt a kötelességet gyakoroljuk, mely hozzánk legközelebb van. Személyes érdek, okoskodás, hasznosság, bölcsészettek, tudományok adhatják az egyes esetek tényeit elégtelenül; az a természetünk értelmi ágához tartozik, hogy e tények helyességét megállapítsa. A lelkiismeret számba veszi az eseteket és ítél: ha a dolog így vagy amúgy áll, a kötelesség utja itt vagy amott van; ezt tennünk kellene, azt nem tennünk. Ha a tanúk szolgáltatnak hamis bizonyyságot, azért a bírót sohase lehet büntetni.

Okoskodás, ész, önérdék, haszonkeresés meg egyebek botlottak az inquisitio és vallási üldözések borzalmaiban, nem pedig a lelki-

ismeret. Az előbbieik igényelték, hogy bizonyos theologiai vélemények szükségesek az idvezülésre, és hogy az eretnekek nemcsak maguk igyekeznek a pokol felé, hanem másokat is erre bűjtogatnak, kik másképp a mennyországban köthetnének ki. Továbbá így érveltek: ha e dolog csakis az eretnekeket illetné, nem volna szükség közbelépni; de ha az eretnekség ki lesz irtva, milliók, kiket most a legnagyobb veszély fenyeget, megválthatók lehetnek. Mindez csupán theologiai okoskodás. Az öntudat előtt a kérdés így formálódott: melyik jobb dolog, megégetni egy félóra alatt a keveset, kik amúgy is bizonyosan örökre fognak égettetni a pokol tüzében, vagy pedig elhalasztani a kevés megégetését, hadd térítsenek még nagyobb tömeget az eretnekségre, kikkel együtt érezzék az örök tüzet? Az összehasonlitásban két rom közül a kisebb látszott jobbnak, és a lelkiismeret helyesen járt el, mikor a kevés megégetését ajánlotta. Ma azonban tudjuk, hogy az eretnekséget kiirtani nem lehet, és hogy az ész, meg az önhaszonlesés tévedtek. Ma tudjuk, hogy az Istennek hamis jellemet tulajdonítván, a theologiai „tudomány“ botlott egy nehány ölet. A lelkiismeret a körülmények mérlegelése után megtette a mit tehetett; és ha a teljes igazságot tanácsoljuk neki, mindig a legjobbat fogja cselekedni.

Mig csak physikai törvényeknek engedünk, addig a lelkiismeret alszik bennünk. Mikor újra születünk az értelemre és nemes tevékenységre, a lelkiismeret megjelenik teljes méltóságában. Midőn kísértések üldöznek, és midőn a jó magasabb és alsóbb formái, vagy a jó és rossz küzködnek a korlátokért — a lelkiismeret itél a jó és a jónak magasabb kijelentései részére. Midőn az összebonyolodott erők zavarnak, hogy nem láthatjuk az utat a kimenekülésre, a lelkiismeret két lehetőség közül választja az egyiket, mely legjobbnak, legnemesebbnek, legmagasztosabbnak bizonyul, valamint igazolva lesz a tapasztalás által. Bármí legyen végső forrása, az az uralkodó. Bármí működjék vele közre a tehetségek különféle társaságában — az a legfőbb. Midőn a „kellene“ vagy „nem kellene“ kiejtetett, önérdek, okoskodás, hasznosság mind engedelmeskedni tanulnak, s fölfedezik annak a titkát, hogy micsoda erkölcsi tekintély van önmagukban, ha egyáltalában van. A lelkiismeret az isteni dicsőség sugara, mely a tőkéletes ségre világít; Isten sugalma, mely általános összhangnak az előjele. A ki hűséges ahoz a kevésben, nagyobb dolgoknak lesz ura, és így eléri a lehető legtökéletesebb jellem-főnséget.

A benső törvény fölött nincs egyéb törvény; ez teremt az emberben Isten eszméjének megfelelő jellemet, és minden egyéb

kontár hatalmat félre dobhatunk, mely annak tekintélyét igyekszik bitorolni. Talán nem mindig bölcs dolog annak engedelmeskedni, a szerint ugyanis, a hogy némelyek hajlandók az emberi bölcseséget meghatározni; ez engedelmesség azonban szükségessége azon erkölcsi jellem-főnségnek, melynek elérhetéseért mi teremtettünk, az engedetlenség pedig igazi kárhozat.

Az Egyesült Államok törvényszékei egykor így határoztak: „E menekült rabszolgákat a szabad Bostonból vissza fogjuk küldeni a rabigába“. De Parker Tivadar válaszolt: „Soha! Van egy magasabb törvény, mint a tietek, az fog uralkodni!“ A próféta, nyomorusága napjaiban előre látta a győzelem napját, mely azóta felsütött. Róma egykor (a többi sok között) így szólott: „Hitetlenek, térjete meg és engedelmeskedjete a pápának, ki a Krisztus képe e földön!“ „Luther felelt rá:“ Istenemre nem! van főnségesebb törvény is, mint a tied. Nem tehetek másképpen; itt állok — Isten legyen segítőm“ A segély megjött és a prorestans Európa lerázta a béna szörnyeteggé fajult theologia jármait, erkölcsi és szellemi szabadságot adván helyébe. Az orthodox egyházak még máig is így mennydörögnek: „Ne higj a tudományban! Higj kizárólag a bibliában, mert az megfanitja neked a föld korát, az emberi faj ős származását, a természet rendjét és rendetlenségét“. A tudás azonban napról-napra előbbre halad, s a szorgalom utján elért fényes diadalai így szólanak hozzánk: van egy fensőbb törvény, mint a mely szerint a hat nap alatt történt teremtés kiszabotott. Sohase helyes dolog a hazug-ág; sohase vallásos dolog megtagadni a tényt“. És ma a világegyetem istenibb templom, mint volt régen; ma a természet erői a Teremtő és Fen tartó kinyilvánított tevékenysége. A tudatlan babona ember-áldozatokat követel; de mindig támad Ábrahám, ki a benső szózat szavára hallgat, és így atya lesz az emberiség egy új fájának, kiknek tetteit Isten igazságosságú számítja be. Calvin szelleme így szól: „Nevezd jónak, bölcsnek, igazságosnak Istenben azt, mit az emberben nem neveznél ugyanannak“. Melyre a haszonelvűség nevében Stuart Mill is így felel: „Jóság, bölcsesség, igazság Istenre vonatkozólag mindig azt jelentik előttem, mit ugyanazon szavak jelentenének az emberre nézve; ha ezért a pokolba kell utazzam, oda utazom“. Így lesz a haszonelvűből egy második Ábrahám.

Igy volt ez mindörökké; a világot ujonnan megváltották és megváltják, fölemelik a legfőbb erkölcsi törvény igazi szolgálói, követvén a lelkiismeret kijelentéseit az isteni akaratban; vágyódva egy eszményi jellem főnségre, mint legfőbb kötelességük és legfőbb örö-

mükre, s az igazságért és Istenért elhatároztak, merészelték, véghezvittek igaz és isteni dolgokat. Jutalmat nem kerestek — de van jutalmuk. Ők a csillagok Isten hegyén, kik ragyognak Görögország Socratesével, Ázsia Buddhájával, a keresztény világ Jézusával.

Valamint van sötétség, mert van világosság — úgy vannak tévedések is az emberben, mert a tökéletesség Istenben van. Miért van ez így? A vallásos érzés így felel: Mert ez az Isten akarátja. Lehetséges-e azonban, hogy a világegyetem kormánya a dolgokat jobban beoszthatta volna? Akár igen, akár nem, e kérdés fölött szemlélődni épp oly haszontalan, mint azon, hogy a földet kifordítsuk sarkaiból. Mi itt vagyunk, hogy váljunk nemesekké az észben, végtelenekké a tehetségekben, tettekben mint az angyalok, fölfogásban mint az „istenek“; és pedig nem egyenlő, hanem különféle példákban ilyenek, s nem félve attól, hogy e különléteket tökéletesen kimerithetnők valaha. A véghetelenség eszméje örök fejlődést követel a lélek számára, mely azt magában foglalja. De mely szintén követeli a személyes kifejlődést is, mert szükségünk van személyekre, hogy magát a személytelenség fogalmát megalkothassuk.

A történelem följegyezi a jelen-fülségre fordított küzdelmet és a sikerek és botlások a nemes és örök vágy emlékiratai. Reménytelen elbotlottak nincsenek Isten gyermekei között, mert az ő kiválasztása általános, melyben idő folytán mindnyájan részt veszünk, — s mely hogy korábban vagy későbben jöjjön el, saját magunk akaratótól függ. Ezen és bármely más világon, emberrel a földön, a mennyben, vagy a pokolban, az eszményi cél előttünk mindig az erkölcsi jellem-tökéletesség elérhetése, a legfőbb erkölcsi törvény pedig az Isten akarátának való engedelmeskedés; a mint ő parancsolja, úgy kellene cselekednünk.

LŐFI ÖDÖN.

A socialismus és Jézus vallása.

Az embereket tetteikben, cselekedeteikben bizonyos eszmék és felfogások vezetik. Ha helyes eszmék befolyása alatt áll az egyén, akkor élete, cselekedetei is szépek és helyesek. Korunkban mind inkább kezd uralkodni a lelkeken a materialismus, a mely szerint az ember előtt csak annak van értéke, a mi kézzelfogható. Ezek szerint a földi boldogságnál magasabb cél nincsen. E téves és hamis felfogás következtében az emberiség összes culturája lomtárba való, mert ez a cultura nem ilyen felfogásnak az eredménye.

Volt idő, midőn az a felfogás uralkodott, hogy a lélek és a test két egymással ellenkező rész. A fő a lélek. E hamis nézet szülte a remete és az asketa életet. E hamis felfogás következtében fejlődött ki oly hatalmassá a katholicismus a középkorban, s így lett sok országban uralkodó és államvallássá, ellentétben a Jézus Krisztussal, a ki így szólott: „az én országom nem e világból való“, a ki magának világi hatalmat nem igényelt, nem keresett és keresni sem volt szándékában.

A protestantismus legnagyobb vívmányainak egyike az volt, hogy a bibliát mindenkinek a kezébe adta, hogy abból helyes és józan életelveket tanuljon. A protestantismussal megszületett a szabad vizsgálódás, a szabad gondolkozás, és a mely országokba a protestantismus szelleme behatolt, ott terjedett a tudomány, a művészet és a nemzeti érzés. A katholicizmus ellenben mindenütt egyesült a haladás legnagyobb ellenségeivel az absolutismussal, a reactióval, így Angliában a Stuartok alatt, Franciaországban Richelieu alatt s hazánkban is akár hányszor, még napjainkban is.

Míg a keresztény vallásfelekezetek egymással és egymás között harcoltak, e közben fellépett a materialismusnak a gyakorlati alkalmazása, a socialismus.

A socialismus téves felfogás eredménye. Az egyén földi boldogságát tartja végeztélnek. Kezdetben az első szószólói között voltak tudományos és országos hírének, kik közül az egyiket, Saint Simont a francia forradalom minden vagyonától megfosztotta és ő